

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DİL KURUMU

Vefatının 30. Yılında Prof. Dr. Faruk Kadri TİMURTAŞ Hatırasına

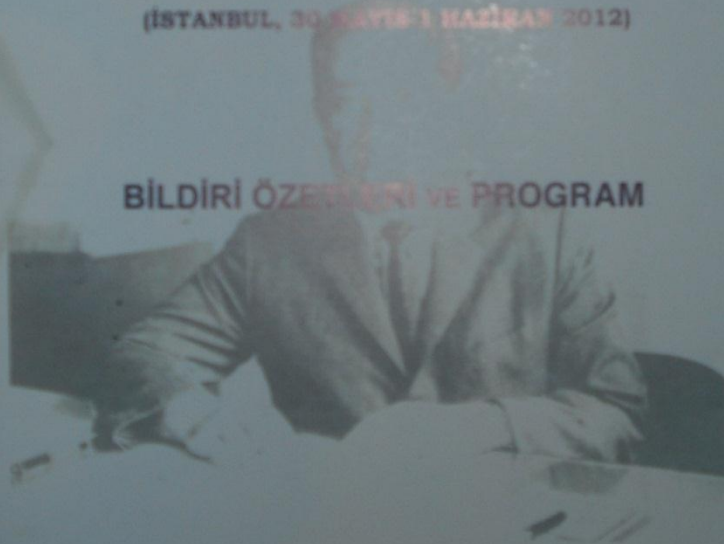
ULUSLARARASI

YAŞAYAN TÜRKÇE

BİLGİ GÖLERİ

(İSTANBUL, 30 MAYIS-1 HAZİRAN 2012)

BİLDİRİ ÖZETLERİ VE PROGRAM

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ş. Halûk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Fatih ANDI (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Dilek BATISLAM (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Azmi BİLİGİN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Uwe BLÄSSING (Hollanda)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa DUMAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Şeyma GÜNGÖR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Kosova)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN (Türk Dil Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Ceval KAYA (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan MORİNA (Kosova)
Prof. Dr. M. A. Yekta SARAÇ (YÖK Başkan Vekili)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hanifi VURAL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet YELTEN (İstanbul Arel Üniversitesi)
Prof. Dr. Kâzım YETİŞ (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEL (Marmara Üniversitesi)

DÜZENLİLİK KURULU

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa DUMAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice TÖREN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ferhat ASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Enfel DOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Uğur GÜRSU (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Feryal KORKMAZ (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özcan TABAKLAR (İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayhan TERGİP (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Mehmet SAMSAKÇI (İstanbul Üniversitesi)

SEMPOZYUM SORUMLUSU

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

SEMPOZYUM GENEL SEKRETERİ

Yrd. Doç. Dr. Enfel DOĞAN

Yaklaşık 30 Milyon Prof. Dr. Faruk Kadir TIMURTAY Hatırası
ULUSLARARASI YAŞAYAN TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ
(30 Mayıs - 1 Haziran 2012, İstanbul)

PROGRAM

30 Mayıs 2012, Cumartesi

BİLGİ ŞÖLENİ

PROGRAMI

10.00 - 10.30 Kayıt

Öğrenci Biletleri, Prof. Dr. Kadir TIMURTAY

10.30 - 10.45 Prof. Dr. Demet K. KÖKTÜRK

YAŞAYAN TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ YAKIN TIMURTAY

10.45 - 11.00 Dr. Ayhan K. KÖKTÜRK, Prof. Dr. Kadir TIMURTAY

YAŞAYAN TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ YAKIN TIMURTAY

Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni YAKIN TIMURTAY

11.00 - 11.15 Prof. Dr. Kadir TIMURTAY

YAŞAYAN TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ YAKIN TIMURTAY

Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni YAKIN TIMURTAY

11.30 - 11.45 Öğrenci

11.45 - 12.00 Öğrenci

AŞAĞIYI GÖRÜŞÜ

Öğrenci Biletleri, Prof. Dr. Kadir TIMURTAY

12.30 - 12.45 Prof. Dr. Kadir TIMURTAY

YAŞAYAN TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ YAKIN TIMURTAY

Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni

17:00 - 17:15: Doç. Dr. Sabri Tevfik HAMMAM

SAMİ PAŞAZADE'NİN "SERGÜZEŞT" ROMANINDA
TRANSKRİPSİYON AÇISINDAN SES DEĞİŞMELERİ

17:15 - 17:30: Arş. Gör. Elhan YURDOĞLU-MEMMEDOV

BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAYCAN'DA KULLANILAN
YABANCI KELİMELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEN ALINAN
KELİMELERLE DEĞİŞTİRİLMESİ

17:30:-17:40: Müzakere

1 Haziran 2012 Cuma

A SALONU 9. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

09.30 - 09:45: Prof. Dr. Mehebbet MİRZALİYEVA

YENİ LİSAN VE AZERBAYCAN BASININDA OSMANLICA
TARTIŞMALARI

09:45 - 10:00: Yrd. Doç. Dr. Shawky Hassan AHMED

YENİ LİSAN HAREKETİ ÖNCÜLERİNDEN ZİYA GÖKALP'İN
ESERLERİNDE KULLANILAN ARAPÇA KELİMELER ÜZERİNE

10:00 - 10:15: Yrd. Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU

"YENİ LİSAN" HAREKETİNİN ÖNCÜLÜ: ŞEMSETTİN SAMİ

10:15 - 10:30: Arş. Gör. Büşra SÜRGİT

ÖMER SEYFETTİN'İN "FON SADRIŞTAYN'IN OĞLU" ADLI ÖYKÜSÜ
BAĞLAMINDA YENİ LİSAN HAREKETİ

10:30 - 10:40: Müzakere

10:40 - 10:50: ÇAY ARASI

B SALONU 9. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Sevin ALİL

09.30 - 09:45: Prof. Dr. Zafer ÖNLER

YABANCI SÖZCÜK SORUNU

09:45 - 10:00: Prof. Dr. Tacida Zubçeviç HAFİZ

YABANCI KİŞİ, YER (ŞEHİR, DAĞ, NEHİR...) ADLARININ YAZILIŞ
VE SÖYLENİŞLERİ HAKKINDA BİR DEĞİNİM

10:00 - 10:15: Yrd. Doç. Dr. Adem BALABAN

YABANCI KELİMELERE KARŞILIK BULMADA KARŞILAŞILAN
SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

10:15 - 10:30: Doç. Dr. Mariya LEONTİÇ

STANDART TÜRK DİLİNİN YUMAŞAKLIĞI VE AHENKLİLİĞİ

10:30 - 10:40: Müzakere

10:40 - 10:50: ÇAY ARASI

KAPANIŞ VE DEĞERLENDİRME OTURUMU (A SALONU)

10:50 - 11:00: Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

11:00 - 11:10: Prof. Dr. Mehebbet MİRZALİYEVA

11:10 - 11:20: Prof. Dr. Musa DUMAN

Gezi Programı: 1 Haziran 2012 Cuma günü öğleden sonra Panorama 1453 Fetih Müzesi'ne bir gezi düzenlenecektir.

Not: a) Program yayımlandığı ve duyurulduğu için katılımcılardan gelebilecek değişiklik talepleri kesinlikle dikkate alınmayacaktır.

b) Bir oturum başkanı herhangi bir sebeple oturumda hazır bulunamazsa, ilgili oturumda konuşmacı olan katılımcılardan unvan ve yaş bakımından kıdemli olanı, oturum başkanlığı görevini deruhte eder.

STANDART TÜRK DİLİNİN YUMUŞAKLIĞI VE AHENKLİLİĞİ

Doç. Dr. Mariya Leontiç

Özet: Standart Türk dilinin yumuşaklığı birinci derecede seslerin yapısına bağlıdır, fakat ahenkliliği Türkçenin ses uyumlarına bağlıdır. Bunlar, Türkçenin melodi gibi hissedilmesine etken olmuşlardır. Türkçede büyük vokal uyumu, küçük vokal uyumu, konsonant uyumu ve vokal-konsonant uyumu vardır. Türk dilinde her şey uyum içindedir. Vokaller ilk önce aralarında uyum sağlarlar, sonra konsonantlar aralarında uyum kurarlar, sonunda vokaller ve konsonantlar. Bestede notalar belirli kurallara göre sıralandığı gibi, Türkçede de sesler, bu ses uyumu kurallarına göre sıralanırlar.

Biz, tebliğimizde dilci olarak, Türkçenin yumuşaklığını ve ahenkliliğini aydınlatmak ve bu konuda 1928 yılında kabul edilen yeni alfabenin ve ses uyumlarının rolünü göstermek istedik.

Anahtar kelimeler: vokaller, sonantlar, konsonantlar, ses uyumları, ahenk, Türkçe ahenk.

SOFTNESS AND MELODY IN STANDARD TURKISH LANGUAGE

Abstract: The softness in the standard Turkish language firstly depends on the structures of the sounds, but the melodiousness depends of the sounds' harmonies in the Turkish language. They make the Turkish language melodious. Those harmonies are, the big vowel harmony, little vowel harmony, consonant harmony and vowel-consonant harmony in the Turkish language. Everything is in harmony in the Turkish language. Firstly, vowels are in harmony between themselves, in the second hand the consonants and in the end both vowels and consonants make harmony among eachother. The sounds in the Turkish language take the order like the notes in the music.

We, as linguists, want to explain the softness and the melodiousness in Turkish language and present the role of new Turkish alphabet accepted in 1928 and the sounds harmony in this matter.

Key words: vowels, sonants, consonants, sounds harmonies, melodiousness, Turkish language melodious.

1.Giriş

1923 yılında, Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştu ve kendi vatanını hızlı adımlarla modernleştirmek ve çağdalaştırmak istemişti. Atatürk, milli kültürün temel direklerinden birinin dil olduğunu bildiğinden dolayı konuşma diliyle yazı dilini ve halkın diliyle aydınların dilini yakınlaştırmak için dil inkılâbını teşvik etti. Dil inkılâbının ilk safhası olarak 1 Kasım 1928'de yazı inkılâbı gerçekleşti ve Latin harfleri kanunla kabul edildi. Böylece dil inkılâbının, yazı

inkılâbının ve birçok dilcinin emeğinin neticesi olarak standart Türk dili oluştu ve bütün güzelliğiyle ortaya çıktı.

Standart Türk dilinin yumuşaklığı birinci derecede seslerin yapısına bağlıdır, ahenkliliği ise Türkçenin ses uyumlarına bağlıdır. Bunlar, Türkçenin melodi gibi hissedilmesinde etken olmuşlardır. Türkçede büyük vokal uyumu, küçük vokal uyumu, konsonant uyumu ve vokal-konsonant uyumu vardır. Türk dilinde vokaller ve konsonantlar uyum içindedir. Vokaller ilk önce aralarında uyum sağlarlar, sonra konsonantlar aralarında uyum kurarlar, sonunda vokaller ve konsonantlar. Bestede notalar belirli kurallara göre sıralandığı gibi, Türkçede de sesler, bu ses uyumu kurallarına göre sıralanırlar.

Bugünkü standart Türk dilinin yumuşaklığına ve ahenkliliğine bütün dünya hayran oluyor. Fakat Türk dilinin bu seviyeye ulaşması için yüzyıllar içinde sanatkarların elinde şekillene şekillene ortaya çıkan eserlerin yanında son yüzyılda gerçekleştirilen dil ve yazı inkılâbının ve standart Türk dilinde ses uyumlarının uygulanması en önemli etkindir.

2. Türkçede Sesler ve Latin Türk Alfabeti

Türk alfabesi, Latin harfleri esas alınarak 1.11.1928 gün ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun ile kabul edilmiştir. Yeni Türk alfabesinde 29 harf bulunmaktadır. Bu harflerin hem matbaa hem de el yazı şekli vardır. Onlar şu sıra ile sıralanmıştır: **A a, B b, C c, Ç ç, D d, E e, F f, G g, Ğ ğ, H h, İ i, I ı, J j, K k, L l, M m, N n, O o, Ö ö, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, Y y, Z z.**

Her dilde, alfabede bulunduğu harflerden fazla ses vardır, çünkü her dilin diyalektolojisi zengin ses sistemine dayanır. Bu sebeple dil komisyonlarının işi çok zor ve büyük sorumluluk taşımaktadır. Her dilin alfabesi standart dile göre hazırlanır. Standart Türk dili için İstanbul ağızı seçilmiştir. Zaman, bu seçimin doğru ve yerinde olduğunu gösterdi, çünkü İstanbul ağızı yumuşak ve sedalı seslerle zengindir.

Standart Türk dili yumuşak ve ahenkli bir dildir. Bunu hissetmek ve bilmek için dilci olmak gerekmiyor. Birçok Makedonyalı öğrencim, Türkçenin bu özelliğinden dolayı Türk dili ve Edebiyatı bölümüne yazılır ve Türkçeyi öğrenmeye karar verir ya da Türkçeyi seçmeli ders olarak seçer. Türkçedeki dil sisteminden, vokallerden, konsonantlardan, ses uyumlarından haberi olmayan Makedonya'daki halk ise, herhangi bir sohbette, Türkçenin her zaman yumuşak ve ahenkli bulduğunu söyler. “Türkçeyi dinlediğimde sanki müzik dinliyormuşum gibi bana geliyor” ya da “Benim için Türkçe müziğe benziyor” gibi ifadeler artık gündelik hayatımda ve derslerimde sık sık duyduğum şahsi görüşlerdir. Derse girdiğim sınıflarda çalışkan öğrencilerim de tembel öğrencilerim de var, fakat hepsi Türkçeyi sever ve onu yumuşak, ahenkli, müzik gibi güzel bulur.

Bir dili yumuşak kılan birinci derecede vokaller, ikinci derecede sonantlar ve üçüncü derecede sedalı ünsüzlerdir. Türkçede sekiz vokal (ünlü) ve yirmi bir konsonant (ünsüz) vardır. Türkçe vokallerle zengin bir dildir. Türkçede sekiz vokal vardır: **a, e, i, ı, o, ö, u, ü**; bunlardan **e, i, ö, ü** incedir, **a, ı, o, u** ise kalındır.

Türkçede Vokaller							
a	e	i	ı	o	ö	u	ü
İnce Vokaller							
e	i	ö	ü				
Kalın Vokaller							
a	ı	o	u				

Türkçede yirmi bir konsonant vardır: **b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z**. Bunlardan **b, c, d, g, ğ, v, j, z, l, m, n, r, y** sedalı konsonantlardır, **p, ç, t, k, h, ş, f, s** ise sedasız konsonantlardır. Fakat sedalı konsonantlar da aynı derecede sedalı değildir. Sedalı konsonantlara ait olan **l, m, n, r, y** sesleri oldukça ahenkli ve güçlü seslerdir. Bu sesler, bazı niteliklerle vokallere benzemektedir, bu sebeple bazı dillerde bunlar sonant olarak adlandırılır.

Türkçede Konsonantlar																				
b	c	ç	d	f	g	ğ	h	j	k	l	m	n	p	r	s	ş	t	v	y	z
Sedalı Konsonantlar																				
b	c	d	g	ğ	j	v	z	l	m	n	r	y								
Sedasız Konsonantlar																				
p	ç	t	k	h	ş	f	s													

Bütün bu seslere ve harflere baktığımızda ne kadar büyük dikkatle seçtiklerinin farkına varıyoruz. Matematiksel olarak baktığımızda sekiz vokal, beş sonant ve sekiz sedalı konsonant

ya da toplam olarak yirmi bir ses Türk diline sedalılık, ahenklilik ve yumuşaklık katar ve sadece sekiz konsonant sedasız kalır. Doğal olarak Türk diline sedalılık veren yirmi bir ses, sekiz sedasız konsonanta kıyasen, çok daha belirgin ve etkileyicidir.

Türk Diline Sedahlık, Ahenklilik ve Yumuşaklık									Matematiksel İfade	
Katan Sesler										
vokaller	e	i	ö	ü	a	ı	o	u	8	Toplam 21 ses
sonantlar	l	m	n	r	y				5	
sedalı konsonantlar	b	c	d	g	ğ	j	v	z	8	
Türk Diline Sertlik Katan Sesler									Matematiksel İfade	
sedasız konsonantlar	p	ç	t	k	h	ş	f	s	8	Toplam 8 ses

Türk dilindeki yumuşaklık ve ahenklilik birinci derecede seslerin yapısına bağlıdır, fakat melodi gibi hissedilmesi Türkçenin ses uyumlarına bağlıdır.

3. Türkçenin Ses Uyumları

Türkçenin ses uyumları Türk dilini melodik bir dil kılar. Türkçede büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu vardır. Türk dilinde her şey uyum içindedir. Vokaller ilk önce aralarında uyum sağlarlar, sonra konsonantlar aralarında uyum kurarlar, sonunda vokaller ve konsonantlar uzlaşırlar. Bu ses uyumları hem kelimelerin köklerinde hem de kökler ile ekler arasında görülmektedir. Bestede notalar belirli kurallara göre sıralandığı gibi, Türkçede de sesler, bu ses uyumu kurallarına göre sıralanırlar.

3.1. Ünlü Uyumu - Bir kelime kökünde ve kelime kökü ile eklerde bulunan ünlüler belirli niteliklerle birbirlerine uymaktadırlar. Böylece bir kelimenin ilk hecesinde bulunan ünlünün özelliklerine göre diğer hecelerdeki ünlüler de bu özelliklere uymaktadırlar. Bu ses olayına *ünlü uyumu* deriz. Ünlü uyumu, Türkçeyi diğer dillerden ayıran temel özelliklerden biridir.

3.1.1. Büyük Ünlü Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu) - Bir kelimedeki ve kelime ile eklerde bulunan ünlülerin kalınlık-incecik bakımından birbirine uyma olayına *büyük ünlü uyumu* denir.

Kalınlık uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde kalın (art) ünlülerden biri bulunuyorsa (a, ı, o, u), ondan sonraki hecelerde de ünlü kalın olur. Ör. *altın, doğu, kırlangıç, karınca, uyku, ağaç* vs. Türkçe kelimelere eklenen çeşitli eklerin ünlüleri de kalın olur, daha doğrusu kalın köklü kelimeye ekin kalın varyantı eklenir. Ör. *ağaç + lık + lar*.

İncelik uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde ince (ön) ünlülerden biri (e, i, ö, ü) bulunuyorsa, ondan sonraki hecelerde de ünlü ince (ön) olur. Ör. *üzüm, erik, ergen, kelebek, öncü* vs. Türkçe kelimelere eklenen çeşitli eklerin ünlüleri de ince olur. Yani, ince köklü kelimeye ekin ince varyantı eklenir. Ör. *çiçek + çi + ler*.

Bu büyük ünlü düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

Büyük Ünlü Uyumu		
<i>Kalınlık Uyumu</i>		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
a'dan sonra	a, ı veya ı, a	<i>akşam, altın</i>
ı'dan sonra	a, ı veya ı, a	<i>kırlangıç, ılık</i>
o'dan sonra	a, u veya u, a	<i>oğlan, doğu</i>
u'dan sonra	a, u veya u, a	<i>dudak, uyku</i>
<i>İncelik Uyumu</i>		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
e'den sonra	e, i veya i, e	<i>kelebek, gelincik</i>
i'den sonra	e, i veya i, e	<i>işçi, bilezik</i>
ö'den sonra	e, ü veya ü, e	<i>önem, öncü</i>
ü'den sonra	e, ü veya ü, e	<i>yüzük, ünlem</i>

Büyük ünlü uyumu Türçenin en önemli özelliklerinden biridir. Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerde büyük ünlü uyumu yoktur, fakat tesadüfen uyabilirler. Ör. *banka* (İt. banca), *lokanta* (İt. locanda), *beste* (Far. beste). Bu uyum Türkçeye diğer dillerden girmiş

bazı kelimeleri etkilemektedir. Başka dillerden alınan kelimeler büyük ünlü uyumu kuralının dışında kalmalarına rağmen bazen bu uyuma girerler. Ör. *hava* (Ar.), *hece* (Ar. *hicā'*).

Yabancı kelimeler ve Türkçe eklerle ilgili özel bir durum vardır. Başka dillerden alınan kelimelerin son hecesi ile ekler arasında kalınlık – incelik uyumu olmalıdır. Ekler, yabancı kökenli kelimenin son hecede (hecesinde) bulunan ünlüye uyarlar. Bu sebeple, yabancı kökenli kelimelerin son hecesinde kalın ünlü bulunuyorsa, kelimeye Türkçe eklerin kalın varyantı getirilir, kelimenin son hecesinde ince ünlü varsa, kelimeye Türkçe eklerin ince varyantı eklenir. Ör. *prendesler* < *prendes* (Fr. *princesse*) + *ler* (Türkçe ek); *piyanocudan* < *piyano* (İt. *piano*) + *cu* + *dan* (Türkçe ekler).

3.1.2. Küçük Ünlü Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu) - Bir kelimedeki ünlülerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uyma olayına *küçük ünlü uyumu* denir. Türkçede köklerde, kökler ile ekler arasında, kelimeler ve *de*, *mi* edatları arasında düzlük-yuvarlaklık bakımından ünlü uyumu bulunmaktadır. Bu uyuma göre Türkçe kelimelerde düz ünlülerden sonra düz ünlüler gelir, yuvarlak ünlülerden sonra ise dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlüler gelir. Küçük ünlü uyumu büyük ünlü uyumu kadar kuvvetli değildir.

Muharrem Ergin'e göre küçük ünlü uyumuna Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmazken son dönem Osmanlı Türkçesinde belirginleşmeye başlamıştır.¹ Bu uyum bugünkü çağdaş Türkçede kendisini kuvvetli hissettirmektedir.

Küçük ünlü uyumunun iki yönü vardır: *düzlük uyumu* ve *yuvarlaklık uyumu*.

Düzlük uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde düz ünlülerden biri (a, e, ı, i) bulunuyorsa, sonraki hecelerde de düz ünlü bulunur. Düz ünlülerin ikisi kalın (a, ı), ikisi ise incedir (e, i). Böylece Türkçe kalın ünlülü kelimelerde düz kalın ünlüler (a, ı) bir araya gelirler. Türkçe ince ünlülü kelimelerde ise düz ince (e, i) ünlüler bir araya gelirler. Küçük ünlü uyumuna göre eklerin ünlüleri kelime kökünün son hecesinde bulunan ünlüye uyarlar. Eğer kökün son hecesinde ünlü düz ise bu köke eklenen eklerin ünlüsü düzlük uyumuna uyarlar. Böylece, düz-kalın ünlülü veya düz-ince ünlülü kelimelere eklenen ekler kelime kökünün son hecesinde bulunan düz ünlüye uyarlar. Kelime kökünün son hecesinde düz-kalın ünlü varsa ekteki ünlü de düz-kalın olmalıdır. Eğer kelime kökünün son hecesinde düz-ince ünlü bulunuyorsa ekteki ünlü de düz-ince olmalıdır. Ör. *abla* + *lar*, *abla* + *dan*, *bitki* + *ler*, *bitki* + *de* vs. Bu tür kelimelere getirilen *de*, *mi* edatların ünlüleri de kelime kökünün son hecesinde bulunan ünlüye uyarlar. Ör. *Başlangıç mı? Dilek mi?*

Yuvarlaklık uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde yuvarlak ünlülerden biri (o, ö, u, ü) bulunuyorsa, sonraki hecelerde, dar yuvarlak ünlüler (u, ü) veya geniş düz ünlüler (a, e) bulunur. Bu uyuma göre Türkçe kökenli kelimelerde /o/, /ö/ ünlüleri sadece birinci hecede

¹ Ergin, Muharrem. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak – İstanbul, 72

bulunur.² Yuvarlaklık uyumuna göre eğer kökün son hecesinde yuvarlak ünlü bulunuyorsa bu köke eklenen eklerin ünlüleri de yuvarlaklık uyumuna uyarlar. İlk hecesinde yuvarlak ünlü (o, ö, u, ü) bulunan kelimelere ulanan eklerin ünlüleri de kökün son hecesindeki ünlüyü takip ederek yuvarlak (u, ü) ya da düz geniş (a, e) olurlar. Ör. *kural + lar + dan, dönem + ler + den, üzüm + cü* vs. Türkçe kelimenin ilk hecesindeki ünlü yuvarlak ise, o kelimeye getirilen *mi* ve *de* edatlarının ünlüleri kelimenin son hecesindeki ünlüyü takip ederler. Ör. *Okul mu?; Görgü mü?*.

Bu küçük ünlü düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

Küçük Ünlü Uyum		
<i>Düzlük Uyum</i>		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
a'dan sonra	a, ı veya ı, a	<i>abla, başlangıç</i>
e'den sonra	e, i veya i, e	<i>emek, etkinlik</i>
ı'dan sonra	ı, a veya a, ı	<i>ışık, sırma</i>
i'den sonra	i, e veya e, i	<i>bitki, dilek</i>
<i>Yuvarlaklık Uyum</i>		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
o'dan sonra	u, a veya a, u	<i>okul, ortam</i>
ö'den sonra	ü, e veya e, ü	<i>dönem, görgü</i>
u'dan sonra	u, a veya a, u	<i>duygu, kural</i>
ü'den sonra	ü, e veya e, ü	<i>ürün, güven</i>

Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerde küçük ünlü uyumu yoktur. Bazı yabancı kelimeler tesadüfen küçük ünlü uyumu kuralına uyarlar. Bu uyum Türkçeye diğer dillerden girmiş bazı kelimeleri etkilemektedir. Alınma kelimeler küçük ünlü uyumu kuralının dışında kalmalarına rağmen bazen bu uyuma girerler. Ör. *çünkü* (Far. *çün ki*), *müşkül* (Ar. *muşkil*) vs.

Alıntı kelimeler ve Türkçe ekler arasında da uyum vardır. Küçük ünlü uyumuna uymayan kelimelerde, ekler ve bu kelimelere ulanan *mi*, *de* edatları kelimenin son hecesinde bulunan

² Birinci heceden sonra /o/, /ö/ ünlüleri bulunan kelimeler alıntı kelimelerdir. Ör. *profesör, konsolos* vs.

ünlüye uyarlar. Ör. *badem* (Far. *bādām*); *badem + ler*; *badem + lik*; *badem de*; *badem mi?*; *kiraz* (Yun. *Kerasi*); *kiraz + lar*; *kiraz + lık*; *kiraz da*; *kiraz mı?*.

Bir Türkçe kökenli kelime, çok küçük istisnalar dışında, hem büyük ünlü uyumuna hem küçük ünlü uyumuna uyar. Bu iki ünlü kuralı birbirine aykırı olamaz.

3.2. Ünsüz Uyum - Bir kelimedeki ünsüzlerin seda bakımından birbirine uyma ses hadisesine *ünsüz uyumu* denir. Bu ünsüz uyumuna göre sedalı ve sedasız ünsüzler bir arada bulunamaz. Muharrem Ergin'e göre Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz uyumu yokmuş.³ Bu uyum, küçük ünlü uyumu gibi daha geç dönemlerde meydana gelmiştir. İlk belirtilerini Osmanlıca döneminde göstermeye başlamıştır. Fakat ünsüz uyumu ancak Türkiye Türkçesi döneminde gelişmiştir. Bu ünsüz uyumu başka dillerden alınan kelimeleri bile etkilemektedir.

Türkçede seda bakımından sedalı (yumuşak) konsonantlar, sonantlar (sedalı konsonantlardan daha sedalı, daha güçlü ve sedasız karşılığı olmayan konsonantlar) ve sedasız (sert) konsonantlar vardır. Bu ünsüz uyumuna göre Türkçe bir kelimede konsonantlar belirli bir kurala göre yan yana gelebilirler.

Sedalı ünsüzlerle ünsüz uyumuna göre Türkçe kelime içinde sedalı konsonantlar sedalı konsonantlarla (**b, c, d, g, ğ, j, v, z + b, c, d, g, ğ, j, v, z**) ve sedalı konsonantlar sonantlarla (**b, c, d, g, ğ, j, v, z + l, m, n, r, y**) bir arada yan yana bulunabilir. Ör. *ağrı, bulgur, iğne, irmik, girgin, güvence* vs.

Sedasız ünsüzlerle ünsüz uyumuna göre Türkçe bir kelime içinde sedasız konsonantlar sedasız konsonantlarla (**ç, f, h, k, p, s, ş, t + ç, f, h, k, p, s, ş, t**) ya da sedasız konsonantlar sonantlarla (**ç, f, h, k, p, s, ş, t + l, m, n, r, y**) bir arada yan yana bulunabilir. Ör. *akçe, bohça, doksan, boşluk, gerçek, içlik, atkı, yaprak* vs.

Demek ki **b, c, d, g, j, v, y, z** ile **p, ç, t, k, h, ş, f, s** ünsüzleri bir kelimede yan yana gelemmezler.

Bu ünsüz uyumu düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

³ Ergin, Muharrem. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak – İstanbul, 76

Ünsüz Uyumu	
<i>Sedalı Ünsüzlerle Ünsüz Uyumu</i>	<i>Sedasız Ünsüzlerle Ünsüz Uyumu</i>
<i>sedalı ünsüz+sedalı ünsüz</i> b, c, d, g, ğ, j, v, z + b, c, d, g, ğ, j, v, z <i>sedalı ünsüz+sonant</i> b, c, d, g, ğ, j, v, z + l, m, n, r, y <i>sonant+sonant</i> l, m, n, r, y + l, m, n, r, y Ör. <i>ağrı, bulgur, iğne, ırmık, gırgın, güvence</i> vs.	<i>sedasız ünsüz+sedasız ünsüz</i> ç, f, h, k, p, s, ş, t + ç, f, h, k, p, s, ş, t <i>sedasız ünsüz+sonant</i> ç, f, h, k, p, s, ş, t + l, m, n, r, y Ör. <i>akçe, bohça, doksan, boşluk, gerçek, içlik, atkı, yaprak</i> vs.

Bu ünsüz uyumu kelime içinde bulunduğu gibi kökler ve çeşitli ekler arasında da görülmektedir. Ünsüz uyumu ilk ünsüzü sert ya da yumuşak olabilen eklerin varyantlarında vardır (Ör. *yapım eki*: -ca, -ce / -ça, -çe; -cak, -cek / -çak, -çek; -cı, -ci / -çı, -çi; -cık, -cik / -çık, -çik; -cıl, -cil / -çıl, -çil; -da, -de / -ta, -te; -dar, -der / -tar, -ter; -gan, -gen / -kan, -ken; -gı, -gi / -kı, -ki; -gın, -gin / -kın, -kin; Çekim eki: -da, -de / -ta, -te; -dan, -den / -tan, -ten; -dı, -di / -tı, -ti vs.). Bu ünsüz uyumu çok sık bazı yapım eklerinde (*iş + çi; süt + çü; savaş + kan; giriş + ken*), ad durum eklerinde (*ağaç + ta; çiçek + te; küçük + ten; çocuk + tan*), eylem çekim eklerinde (*git - ti; kalk - tı; kork - tu; çök - tü*), -dır ekinde (*yüksek + tir; sıcak + tır; soğuk + tur; büyük + tür*) vs. görülür. Türkçede ç, t, k sedasız ünsüzlerinden biriyle biten bir kelimeye, c, d, g sedalı ünsüzlerinden biriyle başlayan bir ek eklenirse, ekin başında bulunan c, d, g sedalı ünsüzleri ç, t, k sedasız ünsüzlerine dönüşür.

Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerde ünsüz uyumu yoktur. Ör. *meşgul* (Ar. *meşğul*). Bazı alıntı kelimeler rastlantısal olarak ünsüz uyumuna uymaktadırlar. Ünsüz uyumu Türkçeye diğer dillerden girmiş bazı kelimeleri etkilemektedir. Alınma kelimeler ünsüz uyumu kuralının dışında kalmalarına rağmen bazen bu uyuma girerler. Ör. *bahçe* (Far. *bāğçe*), *miktar* (Ar. *miqdār*), *müthiş* (Ar. *mudhiş*), *şüphe* (Ar. *şubhe*) vs.

3.3. Ünlü - Ünsüz Uyumu - Ünlü-ünsüz uyumuna göre Türkçe kökenli kelimelerde bulunan bütün ünlüler ve bazı ünsüzler birbirine uyarlar. Ünlü-ünsüz uyumu arka (kalın) ünlüleri ile arka damak (kalın) ünsüzleri ve ön (ince) ünlüleri ile ön damak (yumuşak, g, k, l, r, y) ünsüzleri arasında görülür. Daha doğrusu kalın ünlüler kalın ünsüzlerle, ince ünlüler de ince ünsüzlerle bir arada bulunabilir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde alfabe dışında daha birkaç ses kullanılır. Bu seslerin resmî Türk alfabesinde ayrı harf işaretleri yoktur, fakat transkripsiyon

işaretleri vardır: kalın g (ğ), kalın k (k), kalın l (l´), kalın ğ (gı) sesleri bugünkü Türkiye Türkçesinin kültür dilinde duyulmaktadır. Türk dilinde ünlülerin kalın (art) ve ince (ön) olduğu gibi, ünsüzler de kalın (sedasız) ve ince (yumuşak, sedalı) olabilirler. Yukarıda bahsettiğimiz ünsüzlerin ince ve kalın olmak üzere iki şekli şöyle gösterilebilir: k / k, g / ğ, ğ (yumuşak g) / ğ (gı); l / l´, h / h. Türkçe asıllı kelimelerde **k, g, ğ (yumuşak g), l, h** ünsüzleri sadece ince olan **e, i, ö, ü** ünlüleri ile bir kelimedede bulunabilirler. **k, ğ, ğ (gı), l´, h** ünsüzleri ise sadece kalın olan **a, ı, o, u** ünlüleri ile bir arada bulunabilirler. Ör. kedi - koç (k – k); gümüş - gaga (g – ğ); keleş - loşluk (l – l´); hep – hamarat (h – h).

Bu ünlü-ünsüz uyumu düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

Ünlü - Ünsüz Uyumu	
<i>İnce Ünlülerle Ünlü-Ünsüz Uyumu</i>	<i>Kalın Ünlülerle Ünlü-Ünsüz Uyumu</i>
<p><i>ince ünlü + ince ünsüz</i></p> <p>e, i, ö, ü + k, g, ğ (yumuşak g), l, h</p> <p>Ör. <i>kedi, gümüş, keleş, hep</i> vs.</p>	<p><i>kalın ünlü + kalın ünsüz</i></p> <p>a, ı, o, u + k, ğ, ğ (gı), l´, h</p> <p>Ör. <i>koç, gaga, loşluk, hamarat</i> vs.</p>

Aslında, Türkçeyi bilmeyen kişiler, Türkçeyi öğrenmeye başladıklarında en çok ses uyumlarını öğrenirken zorlanırlar. Türkçedeki ses uyumlarını öğrenmek hiç de kolay değil. Öğrencilerin emeklerini ve çabalarını yıllarca izliyorum, fakat sonuçta istedikleri mertebeye ulaştıklarında sanki mükemmel bir besteyi elde etmişler gibi onlarda bir sevinç belirir.

4. Şiirde Zirvesine Ulaşmış Türk Dilinin Yumuşaklığı ve Ahenkliliği

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden seslerin belirli ses uyumu kurallara göre sıralanarak Türkçenin müziğini oluşturduğunu tespit ettik. Bir toplum ve bir medeniyet dilinin sesleri ve onların yan yana gelmesinden doğan müzik millîdir. Bir toplum ve bir medeniyet dilinin bütün kelimeleri millî olamaz çünkü alıntı kelimeler de içerirler, fakat onlar girdikleri dilin içerisinde adaptasyon yaşarlar ve dilin müziğine uyarlar. Dilleri dilciler takip eder, onların standartlaşması için dilcilerden ve yazarlardan oluşan komisyonlar çalışır, fakat bu emekten yararlanıp dili geliştirenler halk, öğrenciler, aydınlar, gazeteciler, yazarlardır... Özellikle büyük şairler bir dilin bütün güzelliklerinden yararlanıp dilin müziğini en yüksek seviyeye ulaştırırlar.

Büyük Türk şairleri de büyük emeğin neticesi olarak standart Türk dilinin yumuşaklığını ve ahenkliğini zirveye ulaştırmışlardır. Bu konuda, özellikle Ahmet Haşim, Yahya Kemal

Beyatlı, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Kutsi Tecer, Nâzım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Veli Kanık, Cahit Külebi, Attilâ İlhan, Abdurrahim Karakoç, Sezai Karakoç gibi şairler öncüdür. Bu ve buna benzer şairler, Türk dilinin müziği üzerinde yıllarca sevgi ile çalışıp Türkçenin ahenkliliği açısından Türk edebiyatının incilerini yarattılar. Bunu aşağıdaki mısraları okuyarak daha iyi hissederiz: “Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden / Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak / Ve bir zaman bakacaksın semâya ağlayarak.” (Ahmet Haşim, “Merdiven”); “Birdenbire mes’ûdum işitmek hevesiyle, / Gönlüm dolu İstanbul’un en özlü sesiyle.” (Yahya Kemal Beyatlı “Kar Musikileri”); “Derinden derine ırmaklar ağlar, / Uzaktan uzağa çoban çeşmesi. / Ey suyun sesinden anlayan bağlar, / Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi?” (Faruk Nafiz Çamlıbel, Çoban Çeşmesi); “Geceleyin bir ses böler uykumu, / İçim ürpermeyle dolar: -Nerdesin? / Arıyorum yıllar var ki ben onu, / Âşıkıyım beni çağran bu sesin.” (Ahmet Kutsi Tecer, “Nerdesin?”); “Ne güzel şey hatırlamak seni: / Ölüm ve zafer haberleri içinden, / Hapiste / ve yaşımlı kırkı geçmiş iken...” (Nâzım Hikmet, “Piraye için Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri”nden); “İkinizin de ne eş, ne arkadaşınız var, / Sükût gibi kimsesiz, çığlık gibi hüsrân. / Dünyada taşınacak bir kuru başınız var / Onu da ne tarafa olsa götürürsünüz.” (Necip Fazıl Kısakürek, “Kaldırımlar”); “Yeşil pencereden bir gül at bana, / Işıklarla dolsun kalbimin içi. / Geldim işte mevsim gibi kapına / Gözlerimde bulut, saçlarımda çiğ.” (Ahmet Muhip Dranas, “Serenad”); “Gökyüzünün başka rengi de varmış! / Geç farkettim taşın sert olduğunu. / Su insanı boğar, ateş yakarmış! / Her doğan günün bir dert olduğunu, / İnsan bu yaşa gelince anlarmış.” (Cahit Sıtkı Tarancı, “Otuz Beş Yaş”); “Üfleme bana anneciğim korkuyorum, / Dua edip edip, geceleri. / Hastayım ama ne kadar güzel / Gidiyor yüzer gibi, vücudumun bir yeri.” (Fazıl Hüsnü Dağlarca, “Ağır Hasta”); “İstanbul’u dinliyorum, gözlerim kapalı; / Serin serin Kapalı Çarşı; / Cıvılcıvıl Mahmutpaşa; / Güvercin dolu avlular. / Çekiç sesleri geliyor doklardan, / Güzelim bahar rüzgârında, ter kokuları; / İstanbul’u dinliyorum, gözlerim kapalı.” (Orhan Veli Kanık, “İstanbul’u Dinliyorum”); “Senin dudakların pembe / Ellerin beyaz, / Al tut ellerimi bebek / Tut biraz.” (Cahit Külebi, “Hikâye”); “Ben sana mecburum bilemezsin / Adını mih gibi aklımda tutuyorum / Büyüdükçe büyüyor gözlerin / Ben sana mecburum bilemezsin / İçimi seninle ısıtıyorum” (Attilâ İlhan, “Ben Sana Mecburum”); “Tarife sığmıyor aşkın anlamı; / Ancak çeken bilir bu derdi, gamı / Bir kör düğüm baştan sona tamamı; / Çözemedim, çözülüyor Mihriban.” (Abdurrahim Karakoç, “Mihriban”); “Zambaklar en ıssız yerlerde açar, / Ve vardır her vahşi çiçekte gurur. / Bir mumun ardından bekleyen rüzgar, / Işıksız ruhumu sallar da durur, / Zambaklar en ıssız yerlerde açar.” (Sezai Karakoç, “Monna Rosa”).

Yukarıda çok az sayıda aldığımız örneklerde de görüldüğü gibi, Türk dilinin ahenkliliğini ve yumuşaklığını duyan ve yansıtan bu şairler, bunun gibi daha birçok şiirleriyle kendilerini ebedileştirirken son dönemde Türkçe’nin ahenkliliğini ve yumuşaklığını da zirveye ulaştırıp ebedileştiler.

5.Sonuç

Standart Türk dili yumuşak ve ahenkli bir dildir. Bir dili yumuşak kılan birinci derecede vokaller, ikinci derecede sonantlar ve üçüncü derecede sedalı ünsüzlerdir. Türkçede sekiz vokal ve yirmi bir konsonant vardır. Türkçe vokallerle zengin bir dildir. Türkçede sekiz vokal vardır: a, e, i, ı, o, ö, u, ü; bunlardan e, i, ö, ü incedir, a, ı, o, u ise kalındır. Türkçede yirmi bir konsonant vardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Bunlardan b, c, d, g, ğ, v, j, z, l, m, n, r, y sedalı konsonantlardır; l, m, n, r, y sedalı konsonantlardan daha sedalı olan sonantlardır; p, ç, t, k, h, ş, f, s ise sedasız konsonantlardır.

Türk dilindeki sesler büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu kurallarına göre sıralanarak Türkçenin ahenkliğini oluşturmaktadırlar. Türk dilinin her sesinde ve ses uyumlarında onları yaratan ve onları nesilden nesile aktaran milletin asırlarca, yıllarca süren emeği vardır. Bu sebeple, Türk dilinin müziği, asırlarca, yıllarca oluşup bize dev yazarların ve şaheserlerin aracılığıyla ulaştı. Onların sayesinde çağdaş Türk yazarları, özellikle şairleri, Türk dilinin imkânlarını araştırıp yararlandılar, Türk dilinin ahenkliliğini ve yumuşaklığını zirveye ulaştırıp ebedileştiler ve standart Türk dilinin gelişmesinde bir merhale oldular.

KAYNAKÇA

1. Ergin, Muharrem. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak – İstanbul;
2. Banguoğlu, Tahsin. (1990). *Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları – Ankara;
3. Banarlı, Sâmî Nihad. (2011). *Türkçenin Sırları*. Kubbealtı Yayınları – İstanbul;
4. Behramoğlu, Ataol. (1997). *Son Yüzyıl Büyük Türk Şiiri Antolojisi*. 1. 2. Sosyal Yayınlar – İstanbul;
5. Naz, Necmi. (2002). *Son Yüzyıl Türk Şiiri Antolojisi*. X Yayınları – İstanbul;
6. (2005). *Yazım Kılavuzu*. Türk Dil Kurumu – Ankara.

Leontiç, Mariya. (2012). Standart Türk Dilinin Yumuşaklığı ve Ahenkliliği. Vefatından 30. Yılında Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş Hatırasına Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni, 1. 6. 2012, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.